

УДК 631.15.162

В.М. Шевченко, аспірант

Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва

**ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО
МЕХАНІЗМУ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ**

У статті визначено теоретичні основи формування економічного механізму інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств. На основі огляду існуючих дефініцій приведено власне визначення цієї категорії.

Ключові слова: господарський механізм, економічний механізм, економічні інтереси, стимули, інновації, інноваційний розвиток.

Постановка проблеми. Україна сьогодні перебуває в досить складній економічній ситуації. Фінансова криза суттєво позначилась і на сільському господарстві нашої країни. Сучасний стан вітчизняних сільськогосподарських підприємств характеризується високою варіативністю значення показників ефективності виробництва за роками, переважанням застарілих технологій і, як наслідок, – низькою фінансовою стабільністю. Внаслідок технологічної відсталості та нераціональної

організації реформованого аграрного сектору сьогодні Україна не в змозі забезпечити своє населення доступною за ціною та достатньою за стандартними нормами харчовою продукцією.

Економічне зростання, підвищення ефективності й конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств, вихід їх з кризового стану, забезпечення сталого розвитку аграрного сектора потребують інтенсивного впровадження інновацій у сільське господарство, що сприятиме зростанню продуктивності праці, економії матеріальних, трудових та фінансових ресурсів, зростанню обсягів виробництва. Тому в сучасних умовах особливого практичного значення набуває розробка і реалізація ефективного економічного механізму інноваційного розвитку аграрного сектора, спрямованого на стимулювання як створення конкурентоспроможних інновацій, так і активізації освоєння їх у сільськогосподарському виробництві, забезпечення екологічної безпеки, високої якості виробленої наукомісткої агропродовольчої продукції, зниження витрат виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значна кількість публікацій з проблем формування та удосконалення економічного механізму свідчить про важливість і актуальність цих проблем для досягнення ефективного функціонування аграрного сектора. Великий внесок у розробку теорії економічного механізму зробили такі сучасні вчені-економісти, як В.Г. Андрійчук, В.Я. Амбросов, М. Павлишенко, Ф.В. Зінов'єв, В.О. Паламарчук, С.В. Мочерний [1-6]. Разом із тим, на нашу думку, не можуть претендувати на завершеність вирішення комплексу організаційно-економічних проблем, пов'язаних із формуванням і функціонуванням економічного механізму інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств.

Мета даного дослідження полягає у розробці та обґрунтуванні теоретичних та методичних засад формування економічного механізму інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств.

Виклад основного матеріалу досліджень. Формування ефективного економічного механізму інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств в ринкових умовах повинно розпочинатися з розкриття його економічної сутності, структури, взаємозв'язку з іншими економічними категоріями. Однак необхідно відзначити, що дотепер відсутня однозначність їх трактування і сприйняття. Водночас зрозуміла інтерпретація економічного змісту понятійного апарату, його адаптація до завдань наукового пошуку та специфіки досліджуваного предмета, що є однією з важливих вимог наукової практики.

Короткий економічний словник висвітлює механізм у загальному розумінні, як систему елементів, що призначена для перетворення руху одного чи декількох елементів у потрібний рух інших елементів [7]. Дане поняття є досить багатоаспектним і є не лише технічним терміном, а й використовується у інших сферах життєдіяльності, в тому числі і економічній.

Історичний експеримент засвідчує, що в економічній літературі спочатку широко застосовувалися такі терміни, як господарський механізм, система господарювання, господарська система, а вже пізніше почали використовувати терміни економічний механізм, організаційний механізм, адміністративний, інформаційно-психологічний для позначення окремих елементів господарського механізму як цілого. При такому підході розгляд цих двох категорій розпочнемо зі з'ясування сутності більш широкої за змістом категорії «господарський механізм».

До визначення сутності господарського механізму вчені-економісти не мають строгої ідентичної точки зору. Більш того, дотепер вони використовують різні дефініції щодо головного регулятора національної економіки. Одні називають його "господарським механізмом", другі — "економічним", а деякі — "ринковим".

У фінансово-економічному словнику зазначено, що господарський механізм – це сукупність організаційних структур, конкретних форм і методів керування, а також правових норм, за допомогою яких реалізуються діючі, у конкурентних умовах, економічні закони, процес відтворення. Слід також виокремити основні його сегменти: управлінська система мікро- та макроекономічного спрямування; сукупність форм і методів організації-функціонування виробництва; система господарських зв'язків у процесі обміну результатами діяльності господарських ланок як на загальноекономічному рівні, так і на рівні окремих підприємств. Функціонування зазначених сегментів відбуваються у певних інституціональних умовах, сформованих інституціями та інститутами господарського буття [8].

На думку Л.І. Абалкіна, господарський механізм – це досить складне та багатопланове явище, яке не можна цілком віднести ні до сфери економічного базису, ні до суб'єктивного фактора. Як зазначає автор, він виступає певним чином, як оформлена підсистема виробничих відносин, їх зовнішній (поверхневий) шар, який розташований у сфері конкретних господарських відносин, і, відповідно, інтегрує не тільки базисні відносини, але і певні елементи продуктивних сил та надбудов [9]. Через нього відбувається взаємодія між продуктивними силами та виробничими відносинами, а вдосконалення господарського механізму забезпечує

відповідність конкретних форм виробничих відносин безперервно збільшуваному рівню продуктивних сил [10].

Заслужовує на увагу точка зору Райзберга Б.А. і Фатхутдінова Р.А. Вони визначають категорію «господарський механізм», як сукупність організаційних структур і конкретних форм і методів управління, а також правових форм, за допомогою яких реалізуються в діючі в конкретних умовах економічні закони, процес відтворення [11]. Треба констатувати, що термін «господарський механізм» прижився у вітчизняній літературі, хоча в закордонній він майже не зустрічається. Вони вважають, що поняття «система управління» і «господарський механізм» – це не одне і теж, хоча в них дуже багато спільного. Відрізняються вони тим, що господарський механізм включає у свій склад методи, види, форми і функції управління. Система управління поняття більш широке. Крім цих компонентів вона включає підсистему лінійного керівництва, тобто апарат, що виконує функції управління: керівники, менеджери, а також відділ управління [12].

За визначенням Ф.В. Зінов'єва, господарський механізм – це поняття широке, яке відображає певний зріз виробничих відносин суспільства. Автор наголошує на тому, що поняття господарського механізму повинне враховувати такі важливі аспекти, як конкуренція, економічна лібералізація, тобто атрибути, які притаманні саме ринковій системі ведення господарства. Тому з урахуванням специфіки ринкових відносин господарський механізм необхідно розглядати як сукупність форм та методів формування та функціонування всіх елементів господарської системи [13].

Академік А. Чухно, дотримується думки, що господарський механізм – це органічна складова економічної системи; функціональна сторона виробничих відносин; спосіб організації та управління виробництвом з притаманними йому формами, методами і засобами, які реалізують соціально-економічні, організаційно-економічні та науково-технологічні принципи й відносини в інтересах задоволення потреб як кожного господарюючого суб'єкта, так і суспільства в цілому [14].

Типовими визначеннями сутності господарського механізму є таке: "господарський механізм являє собою сукупність основних форм, методів і прийомів управління народним господарством шляхом використання економічних законів, розв'язання суперечностей економічної системи, реалізації відносин власності, а також розвитку людини та узгодження найважливіших типів інтересів" [6]. Господарський механізм країни є економічною основою функціонування всього національного виробництва

політики держави. В основі дії його законів є закони розвитку товарного виробництва [3].

Свою трактовку категорії «господарський механізм» дають і О.О. Іваницький і В.В. Косенко: «господарський механізм суспільства – це взаємозв’язана і взаємообумовлена система форм, методів, законодавчих актів, а також державних органів і організацій, покликаних створити умови для ефективного господарювання». Господарський механізм, на їхнє переконання, включає дві взаємопов’язаних системи: економічний механізм – механізм дії на практиці об’єктивних економічних законів; інституційний механізм – сукупність органів і організацій, законодавчих і нормативних актів, методів управління й регулювання економіки, використовуваних державою [15].

На думку В.О. Паламарчука господарський механізм є комплексом організації народногосподарської системи відтворювальної діяльності, що ґрунтується на пізнанні дії та взаємодії економічних законів, способів ведення господарства у загально суспільному масштабі з притаманними техніко-економічними й організаційно-економічними відносинами й ринковими формами і методами функціонування суспільної економіки [5].

Таким чином, одні автори ототожнюють господарський механізм із системою керування економікою, інші – розглядають як комплекс господарських і організаційних принципів, треті як сукупність форм і методів господарювання тощо.

На основі узагальнення викладених вище визначень ми вважаємо, що господарський механізм є складовою національної економіки, який регулює її функціонування, відтворення та розвиток. Господарський механізм включає систему засобів, методів і важелів, на засадах яких здійснюється організація, управління й регулювання національної економіки з метою досягнення поставлених цілей і завдань. Іншими словами, господарський механізм — це засіб вирішення завдань господарської діяльності або розв’язання її проблем.

Потрібно відзначити, що найбільше значення для забезпечення ефективного господарювання сільськогосподарських підприємств має економічний аспект. Тому його варто виділити як головну ланку в складі господарського механізму підприємства.

У наукових працях вчених наводиться думка, що центральним елементом, який впливає на ефективність діяльності господарського механізму в цілому, є економічний механізм.

Так, академік П.Т. Саблук вважає, що розробка стратегії розвитку агропромислового комплексу України повинна базуватися на визнанні того, що основою економіки та головною рушійною силою руху вперед як

держави, так і всіх існуючих в ній інституцій – окремого працівника, підприємства, галузі, є економічний інтерес [16].

Причиною дієвості економічного механізму є більша схильність людей реагувати на економічні стимули, що обумовлено природою економічного інтересу. Саме в наданні чи позбавленні економічних благ полягає дія економічного механізму.

Водночас, економічні інтереси, формою вияву яких, за визначенням академіка Л.І. Абалкіна, є стимули, являють собою один з головних елементів господарського механізму [10].

У зв'язку із цим Ф.В. Зінов'єв вважає, що основу господарського механізму в умовах приватної власності складає фінансово-економічний механізм із системою стимулів, які спираються на спонукальні мотиви до підвищення ефективності виробництва [4]. Подібну точку зору має і М. Круглов та його співавтори. Зокрема, вони вважають, що господарський механізм є основним, а його функціональну структуру складають механізми нижчого порядку: економічний, організаційний та соціально-політичний [17].

Економічний механізм, за визначенням академіка І. І. Лукінова, є досить складною сукупністю регуляторів, за допомогою яких реалізуються складові загальнодержавної та ринкової політики – монетарної, валютної, цінової, фінансової, банківсько-кредитної, платіжної, податкової, митної, страхової тощо [18].

Ми повністю розділяємо цей погляд і вважаємо, що економічний механізм є основним елементом господарського механізму, і представляю собою систему заходів, форм та методів, спрямованих на узгодження інтересів економічних суб'єктів держави.

Слід також зазначити, що в спеціальній економічній літературі немає однозначного розуміння сутності економічного механізму. Якщо виходити з його об'єктивної обумовленості економічними, зокрема аграрними, відносинами, то в умовах ринку економічний механізм АПК є певним вираженням обумовлених законами ринку відносин з продуктивними силами і сукупністю об'єктивно зумовлених методів, важелів та інструментів, а також відповідних організаційно-економічних форм комплексного їх використання в області регулювання та стимулювання розвитку відтворювального процесу в комплексі.

Отже, підсумовуючи існуючі напрацювання вчених-економістів, під економічним механізмом функціонування сільськогосподарських підприємств розуміють використання певних елементів економічної системи для зміни і підсилення руху інших елементів цієї ж системи через планування, організацію та контроль економічних процесів і

взаємозв'язків. Тобто йдеться про засоби або важелі підвищення результативності господарювання на підприємстві.

Ураховуючи важливість інноваційної діяльності у загальній діяльності підприємства, посилення конкурентної боротьби на ринку сільськогосподарської продукції та інтеграцію України в міжнародний економічний простір, важливим є формування економічного механізму інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств, який є рушійною силою всього механізму діяльності підприємства.

Реалії сьогодення вимагають від аграрної сфери економіки України пошуку інноваційних шляхів розвитку, які б стали основною передумовою підвищення його ефективності.

З метою системного дослідження поняття «інноваційний розвиток підприємства» вважаємо за доцільне розглянути усталене значення слів, що утворюють це поняття, а також провести аналіз уже існуючих його дефініцій. Аналіз сутності та змісту цих економічних категорій дозволить розкрити сучасну концепцію здійснення інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств.

Узагальнивши поняття, що дає філософський енциклопедичний словник та інші енциклопедичні видання зазначимо, що «розвиток» – це філософське, соціально-економічне і соціально-психологічне поняття, сутність якого полягає в незворотних, цілеспрямованих і закономірних змінах матеріальних та ідеальних об'єктів. Тільки одночасне поєднання усіх трьох властивостей вирізняє розвиток поміж інших змін. Зворотність змін характеризує процеси функціонування. Відсутність же закономірностей характерна для випадкових процесів катастрофічного типу, а за відсутності цілеспрямованості зміни не можуть нагромаджуватися і тому процес не має характерного для розвитку єдиного взаємозумовленого напрямку [19].

Наступним поняттям, яке зараховуємо до супутніх, є «інновації» – у відповідності до дослівного трактування латинського походження терміну, представляє собою оновлення, яке виходить із внутрішньої потреби (in – від лат. всередині, novation – від лат. оновлення) [20]. Згідно з трактуванням, поданим в економічній енциклопедії, інновація виражається як новий підхід до конструювання, виробництва, збуту товарів, завдяки чому інноватор та його компанія здобувають переваги над конкурентами [21].

Відповідно, інноваційний розвиток – це результат керованого багатофакторного процесу оновлення підприємства, який залежить від виділення ключових, для формування конкурентних переваг, елементів і векторів інноваційних змін та підтримання збалансованості відповідних

нововведень у всіх структурно-функціональних елементах підприємства як економічної системи, що забезпечує ефект синергії і підвищення потенціалу розвитку підприємства [22].

Інноваційна діяльність у загальному розумінні – це системний вид діяльності, спрямований на створення і реалізацію в суспільну практику інновацій.

Тож, опираючись на використання системного підходу, вважаємо, що економічний механізм інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств на відміну від економічного механізму функціонування підприємства, направлений переважно на підвищення ефективності діяльності підприємства, забезпечення його розвитку виключно на основі інноваційного оновлення та стимулювання.

Висновки. Таким чином, «економічний механізм інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств» повинен бути представлений системою економічних важелів, регуляторів та методів їх застосування, яка б забезпечила інноваційну діяльність підприємства, починаючи із пошуку нової ідеї й закінчуючи її втіленням у конкретний інноваційний продукт і його реалізацією на конкурентному ринку. При цьому, головними критеріями ефективності економічного механізму інноваційного розвитку підприємства повинні бути позитивні зміни в прибутковості суб'єкта господарювання, забезпечення економічної ефективності виробництва, що дозволить вести розширене відтворення, підвищення рівня і якості життя селян, стабілізація демографічних та міграційних процесів на селі, забезпечення в даний час і в довгостроковій перспективі еколого-безпечного використання сільськогосподарських угідь.

Бібліографічний список: 1. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: підручник / В.Г. Андрійчук – 2-ге вид., допов. і переробл. – К.: КНЕУ. – 2002. – 624 с. 2. Амбросов В.Я. Наукові положення удосконалення економічного і господарського механізмів розвитку сільського господарства / В.Я. Амбросов, Т.Г. Маренич // Економіка АПК. – 2005. – № 10. – С. 14–19. 3. Павлишенко М.М. Госпрозрахунок як основа ринкової економіки / М.М. Павлишенко // Економіка АПК. – 2006. – № 5. – С. 70–79. 4. Зиновьев Ф.В. Механизмы хозяйствования (терминологический аппарат) / Ф.В. Зиновьев. – Симферополь: Таврия, 2000. – 111 с. 5. Паламарчук В.О. Господарський механізм: його місце і роль у системі державного регулювання суспільного виробництва / В.О. Паламарчук // Держава та регіони. Сер. «Економіка та підприємництво». – 2001. – № 3. – С. 50–56. 6. Мочерний С. Предмет економічної теорії / С. Мочерний,

О. Устенко // Економіка України. – 2003. – № 10. – С. 4–10. 7. Краткий экономический словарь / [Под ред. А.Н. Азрилияна]. – М.: Институт новой экономики, 2001. – 1088 с. 8. Економічна енциклопедія у 3 т. – Т. 1. – К.: Академія, 2000. – 863 с. 9. Абалкин Л.И. Что такое хозяйственный механизм? / Л.И. Абалкин. – М.: Мысль, 1980. – 79 с. 10. Абалкин Л. Сущность, структура и актуальные проблемы совершенствования хозяйственного механизма / Л. Абалкин // Экономические науки. – 1978. – № 8. – С. 33–44. 11. Райзберг Б.А., Лозовский Л.М., Стародубцева Б.А. Современный экономический словарь. – М.: ИНФРА-М, 1996. – 496 с. 12. Райзберг Б.А., Фатхутдинов Р.А. Управление экономикой. Учебник. – М.: ЗАО "Бизнес-школа", "Интел-синтез", 1999. – 784 с. 13. Зиновьев Ф.В. Формирование эффективных механизмов хозяйствования в АПК Крыма: монография / Ф.В. Зиновьев. – Симферополь: Таврия, 2001. – 257 с. 14. Чухно А. Господарський механізм та шляхи його вдосконалення на сучасному етапі / А. Чухно // Економіка України. – 2007. – № 3. – С. 60–67. 15. Іваницький О.О. Господарський механізм у системі державного регулювання економіки / О.О. Іваницький, В.В. Косенко. – Електронний ресурс: <http://www.ecsocmen.edu.ru>. 16. Саблук П.Т. Основні напрями розроблення стратегії розвитку агропромислового комплексу в Україні / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2004. – №12. – С.3–16. 17. Круглов Ю.Ю. Хозяйственное право. – М.: Русская деловая литература, 1997. – 608 с. 18. Лукінов І.І. Стратегія і механізми реформування АПК України / І.І. Лукінов // Вісн. ХДАУ. Сер. «Економіка АПК і природокористування». – Х., 2001. – № 5. – С. 26–34. 19. Бондаренко В.Д. Сталий розвиток: до питання про зміст терміну / В.Д. Бондаренко // Карпатський регіон і проблеми сталого розвитку. – Т. 1. – Україна – Рахів, 1998. – С. 18–19. 20. Березнев С. В. Инновационное инвестирование в экономике и некоторые подходы к оценке эффективности инновационных вложений / С.В. Березнев, М.А. Барышев, М.К. Куманеева // Экономика и предпринимательство. – 2014. – № 11. – Ч. 2. – С. 635–639. 21. Метеленко Н. Г. Фінансові аспекти інноваційного розвитку підприємств машинобудування в Україні [Електронний ресурс] / Н.Г. Метеленко // Ефективна економіка. – 2015. – № 1. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4012>. 22. Сидорчук І.П. Інноваційний розвиток промисловості як фактор забезпечення економічного зростання / І.П. Сидорчук // Економіка і управління в умовах глобалізації: Матеріали III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Донецьк, 29 січня 2014 р.). – Донецьк : вид-во «Ноулідж», 2014. – С. 73–76.

В.М. Шевченко. Теоретические аспекты формирования экономического механизма инновационного развития сельскохозяйственных предприятий. В статье определены теоретические основы формирования экономического механизма инновационного развития сельскохозяйственных предприятий. На основе обзора существующих дефиниций приведено собственное определение этой категории.

Ключевые слова: хозяйственный механизм, экономический механизм, экономические интересы, стимулы, инновации, инновационное развитие.

Shevchenko V.M. Theoretical aspects of formation of economic mechanism for innovative development of agricultural enterprises.

The article proposes an economic mechanism of innovative development of agricultural enterprises. Studies show that economic growth, increasing the efficiency and competitiveness of agricultural enterprises, getting them out of crisis, and ensuring sustainable development of the agrarian sector require intensive introduction of innovations into agriculture. That will contribute to the growth of labor productivity, the saving of material, labor and financial resources, and the growth of production volumes.

It is emphasized that the formation of an effective economic mechanism for the innovative development of agricultural enterprises in market conditions should begin with the disclosure of its economic essence, structure, interrelation with other economic categories. Thus, on the basis of the generalization of different approaches to the concept of "economic mechanism", it is concluded that the economic mechanism of innovative development of agricultural enterprises in contrast to the economic mechanism of operation of the enterprise, aimed mainly at improving the efficiency of the enterprise, ensuring its development solely on the basis of innovation renewal and promotion.

According to the author, the main criteria of the effectiveness of the economic mechanism of innovation development of the enterprise should be positive changes in the profitability of the economic entity, ensuring economic efficiency of production, which will lead to expanded reproduction, increase the level and quality of life of peasants, stabilization of demographic and migration processes in the countryside, provision now and in the long term ecologically safe use of agricultural land.

Key words: mechanism of management, economic mechanism, economic interests, incentives, innovations, innovative development.

Стаття надійшла до редакції 10.08.2017 р.